

FƏLSƏFİ VƏ PSIXOLOJİ PROBLEMLƏR: YARADICLIQ VƏ QABİLİYYƏTLƏR

Eldar Şahgəldiyev

*Xəzər Universiteti Magistratura,
doktorantura və elmi işlər şöbəsinin müdiri,
fəlsəfə doktoru, dosent*

Bacarıq və digər şəxsi keyfiyyətlər insanlarda əsasən fərqlidir və hətta bu fərqin ölçülə bilinməsi də qədimdən insanların maraq dairəsindədir. Buna dair elmi araşdırmalar keçən əsrin əvvəllərindən başlamış və bir sıra əhəmiyyətli konsepsiyalar irəli sürülmüşdür. Lakin bir məsələ həmişə olduğu kimi qalmışdır: insanların yaradıcılığı onların intellekt və zəka səviyyəsi, koqnitiv şüuru ilə daim integrativ əlaqəlidir. Hələ K.Marks və F.Engelsin vaxtilə apardıqları elmi araşdırmalarda da insan yaradıcılığının inkişaf etdirilməsində əməyin və birgəyaşayışın zəruri etdiyi praktik tələbatlar sisteminin əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur. Belə ki, nə əvvəl, nə də sonra, sanki bir-birini tamamlayan və birgə meydana gələrək paralel inkişaf edən insan intellekti və ya zəkası daim onu labüd edən qarşılıqlı münasibətlər sistemi ilə, toplum icma münasibətləri ilə sıx əlaqə və vəhdət təşkil edir. Bu, min illər bundan öncə də belə olmuş və gələcəkdə də belə olacaqdır. Bu əlaqə və vəhdəti zəruri edən əsas amil isə insanların bir-biri ilə qurduğu əmək münasibətlərinin bazasında fəmallaşmışdır. Buna görə də, yaradıcılıq anlayışını daha yaxşı və daha düzgün dərk etmək üçün yaradıcılıq və zəka haqqındakı görüşləri, qısaca da olsa, nəzərdən keçirməyimiz yerinə düşərdi.

Yaradıcılıq yalnız elm və incəsənətdə mövcud deyildir (MacKinnon -1962, Torrance-1971, Feist və Gorman, Sternberq və Lubart 1996). O, həm də gündəlik problemlərin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Wallas 1926, Cropley 1990, Mumford və başqaları 1991, Runco 1994.). Latınca "creo", olan bu söz - ingiliscə "creativity"- "yaratmaq" və ya Azərbaycanca - "düzəltmək" mənalarını verən "yaradıcılıq" insanın sosial-psixoloji və ontoloji strukturunda

xüsusi mahiyyət daşıyır.

Psixoloqların zəka və intellekt haqqında verdikləri tərifləri isə üç qrupa bölmək olar: tərbiyə və təhsil anlamında (təhsil sahəsində), analitik anlamda (təhlil və tərkib), funksional anlamda (gündəlik mövcudluq). Filosofların yanaşmasında (istər koqnitiv epistemologiya, yəni idrak haqqında elm) koqnitiv şüur xarici aləmin insan beynindəki real obrazlarla inikas olunması və bu inikasın emal prosesi hesab edilir. Əlbəttə, şüur və koqnitiv dərkətmə ayrı-ayrı anlayışlar olsa da, onların ehtiva etdiyi ontoloji xüsusiyyət insan beyninin funksiyaları ilə sıx bağlıdır. Pedaqoji psixoloqların fikrincə, zəka öyrənmə bacarığı və təhsilin inkişafı ilə sıx bağlı olduğundan, o həm də təhsil bacarığı sayılır.

İntellekti analitik anlamda götürən alimlər hesab edirlər ki, zəka təcridi təfəkkürə malik olmaq, problemin həllini bacarmaq və yeni vəziyyətlə uyğunlaşma bacarığıdır. İntellektin ən yaxşı analitik tərifini Amerika psixoloqu D.Veksler vermişdir: "intellekt ağıl, düşüncə, məntiqi iş və effektiv davranış deməkdir". Funksional tərifə gəldikdə isə, A.Binenin dediyi kimi: "zəka müxtəlif test (sınaq) vasitələri ilə ölçülə bilən bir şeydir". Franses Dalton (1883) insanlarda fərdi fərqləri öyrənib müqayisə edən ilk alimlərdən biridir. O inanırdı ki, intellekt bacarığı ilə hissi seçim arasında əlaqə vardır. C.M.Kettel də Dalton kimi fərdi fərqləri ölçməyə başladı və ilk dəfə olaraq 1890-cı ildə "psixotestlərdən" istifadə etdi. A.Bine və Viktor Henri 1985-ci ildə Dalton və Kettelin işlərini tənqid etdilər. Onlar Fransada bir məqalə çap etdirərək bildirdilər ki, hissi seçim ilə Dalton və Kettelə nəzərdə tutduqları hərəkət bacarıqları və eləcə də intellektin yük-

sək bacarıqları arasında bağlılıq yoxdur. Buna görə də, zəkani yalnız yaddaş, diqqət, dərkətmə və analizə bacarıqlarının müqayisəsi ilə ölçmək olar.

Robert J. Sternberq (ABŞ-Kembridj Universiteti) özünün "Thinking styles" (1997, I hissə, səh.60) adlı kitabında qeyd edir ki, intellektin aşağıdakı növləri mövcuddur: qlobal, lokal, daxili, liberal və konservativ. Alimin fikrincə, onun uzun illərdən bəri müxtəlif yaş qrupları arasında apardığı təcrübə onu göstərmişdir ki, yaradıcılıq və müdriklilik arasında mənfi korrelyasiya mövcuddur (səh.6). Belə ki, yaradıcı hesab edilən davranışlar heç də həmişə müdrik nəticə hesab edilməmişdir və ya əksinə; yəni, müxtəlif institusional təşkilatlar müxtəlif dəyərləri fərqli qiymətləndərə bilər və hətta burada ciddi əksliklər də mövcud ola bilər. Lakin məhz həmin dəyərlər sistemindən fərqli, deviativ davranışlar, digərləri üçün norma hesab olunsa belə, mövcud institusional qaydaları pozduğu və ya ona zidd olduğu üçün şəxslər digər qurum tərəfindən cəzalandırıla bilər. Beləliklə, Sternberq intellekti araşdırarkən məlumatlandırmadan istifadə edir, beyin quruluşunun əvəzinə isə intellekt funksiyasını, intellekt aksiyasını irəli sürür (məlumatlandırma, planlaşdırma və nəzarət, təhliləmə). O, ənənəvi test əvəzinə öyrənmə, düşünmə, yaddaş və həllətmə qabiliyyətləri haqqında əldə edilmiş laboratoriya nəticələrindən istifadə edir.

Binet, Simon (1916) və Kettel testlərin insan yaradıcılığına təsiri və ya testlər vasitəsi ilə intellektin səviyyəsinin aşkar edilməsi ilə də məşğul olmuşlar. Bu gün bizim İQ testləri kimi tanıdığımız tapşırıqlar sistemi Binet sistemindən o qədər də fərqlənmir. Thurston və Thurston (1941) 7 növ əqli qabiliyyətin mövcud olmasını qeyd etmişlər:

1. Verbal komprehensiya (dərkətmə) - məsələn, lüğət və oxu qabiliyyətləri;
2. Verbal tezlik - məsələn, qısa vaxtda daha çox hansısa hərflə başlayan sözləri tapmaq;
3. Say- sadə hesab və arifimetika;
4. Yaddaş - soz, rəqəm və ya simvolların yadda saxlanması;
5. Anlama (dərkətmə-perseptual) tezliyi - rəqəm və ya simvolların tez dərk edilməsi və qavranması;
6. İnduktiv təhlil - umumdən spesifikə gedən yolun dərk edilməsi;
7. Məkan vizualizasiyası - yaddaşı, şəkil, model və ya fiqurları rotasiya etməklə (yerlərini dəyişməklə bütöv kontekstə çatma. Məsələn, "KUBİK-RUBİK").

Digər mühüm məsələ müşahidə qabiliyyətinin insan yaradıcılığı üçün çox böyük önəm kəsb etməsi-

dir. Odur ki, psixoloqlar apardıkları müşahidələrdə hər kiçik addımı belə sənədləşdirməyə üstünlük verirlər. Məsələn, Amsterdam Universitetinin tədqiqatçısı Matthijs Baasın insan aktivliyinin müxtəlif aspektlərinin müşahidə qabiliyyətləri ilə necə əlaqədar olmasına dair tədqiqatı bu baxımdan yaxşı nümunədir. Alim belə nəticəyə gəlmişdir ki, məlumatlı diqqətçillik, təsvirətmə bacarıqları birbaşa insan yaradıcılığı ilə bağlıdır. Kreativ düşüncə ilə (onlar bunu AWA-İngiliscə "awareness"- məlumatlı olmaq adlandırdılar) tələbələrin ümumi yaradıcılığı, şəxsiyyəti və diqqətçilliyi arasındakı mühüm qarşılıqlı əlaqənin olub-olmamasını onlar apardıkları psixoloji testlərlə müəyyən etməyə müvəffəq olmuşlar. Test göstərmişdir ki, diqqət və məlumatlılıq baxımından daha çox xal əldə etmiş tələbələr orijinal (yaradıcı) ideyaların irəli sürülməsində əvvəlkilərdən geri qalırlar. Baas və onun əməkdaşları belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, hələ sadəcə diqqətçil olmaq (daxili təhlillər aparmadan bu vəziyyəti onlar AWJ - "accepting without judgment" - mühakimə etmədən qəbulətmə adlandırdılar) yaradıcı olmaq deyildir. Şagirdlərə 2 dəqiqə vaxt müddətində onlara verilmiş konserv qutusu və kəndir haqda yaradıcı fikirlərini söyləmək lazım gələndə, təcrübə göstərmişdir ki, çox güclü müşahidə qabiliyyətləri çox zəngin yaradıcılıq qabiliyyətlərinə təsir edə bildiyi halda, deskriptiv ideyalar və AWJ orijinal və yaradıcı ideyaların yaranmasına müsbət təsir edə bilməmişdir.

Müxtəlif vaxtlarda insan yaradıcılığına dair aparılmış tədqiqatlar fərqli paralellər aparmaqla müxtəlif nəticələrə gəlmişlər. Bu təcrübələr əsasən yaradıcılıq və təxəyyül, motivasiya və insan yaradıcılığı, rifah və yaradıcılıq, insan yaradıcılığının yüksəldilməsi yolları və sair kimi konseptual məsələlərdə cəmiyyətin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan innovativ düşüncə və təxəyyülü insanların yaradıcılıq imkanları ilə birləşdirmək səyləri də xeyli aktual olaraq qalır. Bu sahənin müasir tədqiqatçılarından sayılan Simone M. Ritter və Nel Mostert (Enhancement of Creative Thinking Skills Using a Cognitive-Based Creativity Trainings September 2017, Volume 1, Issue 3, pp 243–253) "Kognitiv yaradıcılığın gücləndirilməsi" adlı jurnalda öz tədqiqatlarının nəticəsi olaraq qeyd etmişlər ki, yaradıcı zəka bu gün mürəkkəb və tezdəyişən dünyanın işlərindən baş çıxarmaq üçün hədsiz əhəmiyyətə və imkanlara malikdir. Odur ki, müəlliflərin fikrincə, tələbələrlə mütəmadi olaraq yaradıcılıq təmrinlərinin aparılması vacibdir.

Terstoun 1938-ci ildə Spirmenin nəzəriyyəsinə tam fərqli bir nəzəriyyə irəli sürdü. Onun fikrincə, intellekt aşağıdakı 7 müstəqil amildən iba-

rətdir: nitq bacarığı, səliss danışma bacarığı, saymaq bacarığı, dərkətmə bacarığı, analiz və nəticə çıxarma bacarığı, yaddaş. S.Bert faktik analiz metodunu təşkil etdikdən sonra digər psixoloqlar bu metoddan psixometriyada istifadə etdilər. Misal üçün, Quilford həmin metoddan istifadə edərək, ağıl quruluşunu öyrənməyə başladı və bu haqda üç yönlü bir meyar irəli sürdü: proseslər yönü beyin əməliyyatlarını, mərifət, yaddaş, uyğunlaşdırıcı təfəkkür, çarpazlaşdırıcı təfəkkür və qiymətləndirməni ehtiva edir. Məzmun yönü beyin əməliyyatının məlumat bazası: baxışla əldə edilən məlumat, qulaqla əldə edilən məlumat, məlumatın təzahür forması, mənalandırma və davranış məlumatlarını ehtiva edir. Nəhayət, hasilat yönü: məlumatlandırma və sınaq formasıdır ki, birlikləri, sinifləri, əlaqələri, sistemləri, əvəzətmələri və istiqamətləri ehtiva edir.

Beləliklə, Quilfordun meyarı 150 növ zəkani ehtiva edir ($5 \times 5 \times 6 = 150$). Onun ən mühüm nailiyyəti o dövrə kimi diqqətdən yayınan çarpazlaşdırıcı təfəkkür məfhumunu irəli sürməyidir. O, bu amili təqdim etməklə təhlil, yaradıcılıq, tənqidi düşüncənin öyrənilməsinə və məsələnin həllinə zəmin yaratdı.

R.Kettel belə bir görüş irəli sürdü ki, bu amil axıçı və büllurlaşmış amillərdən ibarətdir. Onun fikrincə, axıçı zəka təcridi əlaqələrin dərkə və analizi bacarığıdır. Büllurlaşmış intellekt isə öyrənmə proseslərində axıçı zəkani fəaliyyəti nəticəsində inkişaf edir. O, faktik analiz metodundan istifadə edərək iki növ zəkani, axıçı və büllurlaşmış intellektlərin hər biri üçün bir sıra amillər təklif etmişdir.

Bəzi nəzəriyyəyələrə əsasən (Terstoun, Kettel və Quilford, Vernon) intellekt bütöv bir kompleksdir, lakin eyni halda bir sıra qrup və fərdi bacarıqlardan ibarətdir. Bu piramidin başında (a) ümumi amili yerləşir və aşağı səviyyədə olan bütün bacarıqları birləşdirir və bütün intellekt sınaqlarında iştirak edir. Bu ümumi amil iki əsas amil qruplarına bölünür: nitq-təlim və hərəkət (praktika). Həmin əsas qrupların hər biri öz növbəsində neçə budaq qrup amillərinə - nitq, say, yaradıcılıq və ... bacarıqlar kimi amillərə bölünür. Nəhayət, budaq amillərin özü daha kiçik, yaxud özəl amillərə bölünür.

1970-ci illərin son illəri və 1980-ci onillikdə dərkətmənin tərəfdarı olan psixoloqlar məzmun və quruluş deyil, zehni bacarığı, zehni proseslər aksiyasını diqqət mərkəzinə aldılar. Misal üçün, Pijə də uşaqların beyin inkişafının müxtəlif mərhələlərini araşdırıb öyrənmə testin cavabına deyil, cavabın keyfiyyətinə və səbəbinə diqqət yetirirdi. Mərifət və məlumatlandırma psixologiyasında intellektin öyrənmə, düşünmə, həllətmə bacarıqları və digər mərifət prosesləri ilə əlaqəsi öyrənilir. Sternberq deyir: "intellekt

təhsil və həyat problemlərinin həllində istifadə edilən düşünmə və öyrənmə bacarıqlarından ibarətdir (Eyken, 1985, s.219).

Vygotsky, Feurstein nəzəriyyəsi (1978) vaxtilə "assisted learning" adlı qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsindən danışarkən, valideynlərin rolunu qeyd etmişdir. Onlar bioloji yetişmə və intellektual qabiliyyətlərin inkişafını tədqiq edərək belə nəticəyə gəlmişlər ki, burada əsas məsələ "bacarıqların internalizasiyası", yəni mənimsənilməsidir. Onların fikrincə, müəyyən bacarıqlar yalnız bu prosedən keçdikdən sonra şəxsi qabiliyyətlərə çevrilə bilirlər. Bu bacarıqlar koqnitiv - komponent yanaşmaların bir təcəssümü idilər. Vygotsky insanın inkişafını bir neçə səviyyəyə bölmüşdür və birinci səviyyəni uşaqların hazırlığının aktual inkişaf zonası adlandırmışdı və buraya sərbəst olaraq yerinə yetirilən intellektual bacarıq və yaradıcı qabiliyyətləri ehtiva edən tapşırıqlar sistemini daxil etmişdir. İkinci səviyyə isə yaxın inkişaf zonası (zone of proximal development) adlanırdı və buraya müstəqilliyə söykənən tapşırıqlar deyil, yaşlıların müəyyən köməkliyi ilə yerinə yetirilən tapşırıqlar aid edilirdi və bu tip tapşırıqları birinci səviyyədən gələn tapşırıqlarla əlaqələndirir və iyerarxiyada təsvir edirdi. Göründüyü kimi, dünya psixoloqları tərəfindən təqdir olunan bu sistem əsasən təlim yaradıcılıqlarına əsaslanmışdı.

Fəlsəfi təlimlərdə bacarıq və qabiliyyətlər tarixi fenomen hesab edilir və insan fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onların evolyusiyaya prosesi çox mürəkkəb tarixi proseslərin nəticəsidir. Məsələn, nitq bacarıqlarının meydana gəlməsində bioloji amillərlə bərabər sosial amillər də rol oynamışdır. Belə ki, sürünün üzvlərindən birinə informasiyanın ötürülməsinin praktik zərurəti, insan qırtlağının modulyasiyaya uğraması və nəticədə ayrı-ayrı səsələr əvəzinə daha mükəmməl nitq vahidlərinin işlədilməsi və sair insan zəkasinin nitqin yaranması tarixi ilə əlaqə və vəhdət təşkil etməsi üçün mühüm sübutdur. Həm də, onlar arasındakı demarkasiya xətlərini aydınlaşdırmaq xeyli çətin bir məsələdir. Bu proseslərdə iştirak edən psixoloji amilləri də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Bunlara imitasiyalar, təqlidçilik, psixoloji bənzəmələr, əhvalar və sair də yardım etmişdir.

ABŞ-da çox məşhur olan Hovard Earl Qardner (1989) analiz, intellekt, məntiq və biliyin eyni mənada olmadığı fikrinə inanaraq, zəka haqqında yeni bir görüş irəli sürdü. O qeyd etmişdir ki, uşaqların dünyanı dərk etməsi ona görə vacib deyildir ki, bu dünya çox cazibədardır və insan zəkasinin onu qavramasında maraqları vardır. Bu ona görə vacibdir ki, insan öz mövqeyi (*yaradıcılıq və qabiliyyətləri-E.Ş.*) ilə onu yaşayış üçün daha rəngarəng və gözəl edir. Bu fikirlər

xeqli maraq doğurmuşdu və alim intellekti riskli fiziki inkişafı məhdud hesab edərək, yaradıcı və intellektual qabiliyyətləri önə çəkmişdir. O qeyd etmişdir ki, bunlar “məsələlərin həlli, yaxud bir neçə mədəniyyətdə dəyərli hesab edilən əmtəələrin istehsal bacarığı” kimidir (Qardner və Hate, 1989). O, zehni proseslərlə əlaqədar bioloji və mədəni problemlər haqqında fikrini irəli sürdü. Onun bu çıxışı nitq və riyazi bacarığa əsaslanan zəka haqqında ənənəvi görüşdən fərqlidir. Hovard Earl Qardner ilkin olaraq 7 intellektual qabiliyyəti qiymətləndirdi, bunalrı mütləq hesab etdi. Birinci 2 intellekt məktəb üçün çox dəyərlidir; sonrakı 3 intellekt incəsənət üçün vacibdir və nəhayət, son iki intellekt “şəxsi intellektlər” adlanırdı. (*Gardner, Howard: Intelligence Reframed. Multiple intelligences for the 21st century, New York: Basic Books. 292 + xpages. 1999: 41-43*).

1. Linqvistik və ya dil-nitq intellekti yazılı və şifahi dilə son dərəcə həssas yanaşan və sözlərdən bacarıqla, ritorikəsinə və ifadəli istifadə edənlərə şamildir. Belə intellekt sahibi olan adamlar yazmaqda, oxumaqda, hekayə danışmaqda, nitq söyləməkdə, öz fikrini ifadə etməkdə çox bacarıqlı olurlar və onlar dildən informasiyanı yadda saxlamaq üçün istifadə edirlər. Yazıçılar, şairlər və natiqlər bu zümrəyə mənsubdur.
2. Məntiqi-riyazi intellekt meyarları kəşf etmə, müqayisə analizi və məntiqi təfəkkür bacarıqlarını ehtiva edir. Bu növ intellektə malik olanlar müxtəlif məlumatları bir-birilə əlaqələndirmək üçün məntiq və rəqəm meyarlarına əsaslanırlar. Riyazi əməliyyatı məntiqə əsaslanaraq sürətlə yerinə yetirirlər. Onlar daha çox məntiqi və riyazi təfəkkür sahibləridir.
3. Musiqi intellekti ifaçılıq, kompozisiyaya meyillilik (*yaradıcı qabiliyyət-E.Ş.*) və musiqi nümunələrini təqdir edənlərə məxsusdur. Bu öz strukturuna görə daha çox linqvistik təfəkkürə yaxındır. Belə adamlar səslərə, musiqi tonlarına və musiqi meyarlarına əsaslanaraq düşünlər.
4. Fiziki - bədənin kinetik hərəkətlərindən istifadə etməklə məsələləri həll etməyə meyilli olanlar öz intellektlərini bədən hərəkətləri vasitəsilə nəzarət almaq, əşya və alətlərdən məharətlə istifadə etmək, məsələləri həll etmək üçün bədən üzvlərindən qismən, ya tam istifadə etmək, məlumatları təhlil edərək ötürmək üçün ixtiyarında olan fəza həcmindən düzgün istifadə etmək, göz-əl arasında uyğunluq və digər fiziki-psixi bacarıqlara malikdirlər.

5. Məkan intellekti daha çox geniş və qapalı əraziləri tanımaq kimi potensial bacarıqları ehtiva edir.

6. Şəxsiyyətlərərası (interpersonal) intellekt sahibləri başqalarının məqsəd, maraq və duyğularını bilmək və onlarla əlaqə yaratmağa meyilli olur və bu şəxslər adətən, təhsil işçiləri, dindarlar, siyasi liderlər və müşavirlər olurlar. Təşkilati işlərdə fəallığı ilə seçilən bu şəxslər başqalarına nüfuz etmək, təsir göstərmək bacarığına malik olurlar və konstruktiv mövqə tuturlar.

7. Şəxsiyyətdaxili (intrapersonal) zəka özünü dərk etmə qabiliyyətini, duyğularını, qorxularını və maraqlarını dərk etmə bacarıqlarını təmin edir. Belə adamlar öz daxili hissiyyatlarını, rüyalarını, başqaları ilə əlaqələrini, öz güclü və çatışmayan cəhətlərini öyrənməyə çalışırlar. Bu zəkaya sahib olanların yaşayışları plan əsasında olur.

Piokastro, Qardner və digər tədqiqatçılar tərəfindən Darwin, Piaje, Eynştein, Freyd, Pikasso, Qandi və Can Stvart Mill kimi alim və ixtiraçıların həyatının tədqiqi göstərmişdir ki, onlar yaradıcılıq səviyyəsinə çatmadan əvvəl uzun illər boyu öyrənməklə məşğul olmuşlar. Lazımi bacarığı kəsb etdikdən və kifayət qədər püxtələşdikdən sonra öz yaradıcılıqlarını-əksər hallarda vahid bir əsər şəklində deyil, bir-birilə əlaqədar əsərlər şəbəkəsi şəklində təqdim etmişlər.

Başlanğıcdan yaradıcılıq zirvəsinə aparan mərhələlər düz bir xətt üzərində deyil, enişli-yoxuşlu ilanvarı bir xətt üzərində yerləşir.

İnsanlar yeni bir əsər yaratmaq üçün tədqiqat sahəsinə aid olan qanun - qaydaları və prinsipləri mənimsəməli, sonra isə bəzi fikirlərlə razılaşmamalı və nəhayət, yeni fikirlər irəli sürməlidir (Sternberq, 1999). Onlar yeniliyi müsbət qarşılayırlar, özlərinə inanan, ambisionist, iqtidarda olmaq istəyən və makroçu adamlardırlar, ənənəyə nadir hallarda tabe olurlar. Yaradıcı adamlar qruplarının arasında da müəyyən fərqlər vardır. Yaradıcı sənətkarların həyəcan stabilliyi daha azdır. Yaradıcı adamlarda yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lazım olan daxili maraq xarici maraqdan daha çox rol oynayır (Sternberq, 1999).

Beləliklə, şəxsiyyətin yaradıcı və innovativ olması onun intellektual səviyyəsi ilə əlaqəli olduğu kimi, onun müxtəlif fəlsəfi və psixoloji səviyyələrdə təhlil olunan ontoloji və aksioloji keyfiyyətləri, maddi-predmet fəaliyyəti ilə də üzvi surətdə əlaqə və vəhdət təşkil edir.